

You have downloaded a document from

The Central and Eastern European Online Library

The joined archive of hundreds of Central-, East- and South-East-European publishers, research institutes, and various content providers

Source: Anthropos?

Anthropos?

Location: Poland

Author(s): Magdalena Mikrut-Majeranek

Title: Miasto miejscem nieustannego eksperymentu

City a place of continuous experiment

Issue: 24/2015

Citation style: Magdalena Mikrut-Majeranek. "Miasto miejscem nieustannego eksperymentu". Anthropos? 24:121-134.

<https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=355076>

Magdalena Mikrut - Majeranek

Miasto miejscem nieustannego eksperymentu

Całe miasto zawiera się w człowieku,
w jego wyobrażeniu o mieście, podobnie jak
drzewo jest zawarte w nasieniu.

Antoine de Saint-Exupéry, *Twierdza*

Miasto stanowi swoisty mikrokosmos. Zgodnie z grecką ideą kosmologiczną całości niższego rzędu są obrazami całości wyższego rzędu, zatem miasto stanowi obraz świata i panującego w nim porządku, a jego założenie poprzedzone było odprawieniem różnorodnych obrzędów, gdyż "osiedlenie się na jakimś terytorium, w jakiejś okolicy jest równoznaczne z położeniem podwalin świata"^[1]. Jest to tożsame z mimetycznym powtórzeniem procesu kosmogonii, który dokonał się na początku świata. Mircea Eliade twierdzi, że siedziba mieszkalna jest zawsze uświęcona przez fakt, iż stanowi *imago mundi*, a świat stanowi dzieło boże^[2]. Sakralny wymiar wytyczania miejsca pod powstanie miasta kultywowany jest od czasów najdawniejszych do dnia dzisiejszego. W religii chrześcijańskiej łączy się z aktem wmurowania kamienia węgielnego i towarzyszącą temu ceremonią, która nie zmieniła się znacząco na przestrzeni ostatnich wieków.

Mity założycielskie

W każdej epoce wypracowano odmienny sposób zakładania osady mieszkalnej. Pierwsze osady na otwartej przestrzeni zostały założone ok. 9000 lat p.n.e.^[3]. Do grupy najstarszych siedzib ludzkich należy m.in. Jerycho, założone ok. 6000 lat p.n.e. Otaczał je wysoki mur oraz fosa o szerokości 8 metrów i głębokości 2,5 metra^[4]. Innymi przykładami starożytnych miast są: syryjskie Tell Hamoukar z 6000 r. p.n.e., czy miasta sumeryjskie

położone na terenie Mezopotamii jak Uruk i Lagasz - powstałe pomiędzy 4000 a 3500 r. p. n.e. oraz indyjskie Harappa i Mohendzo-Daro^[5], których powstanie datuje się pomiędzy 3000 a 2500 r. p.n.e. Reprezentują najbardziej klasyczny przykład najstarszej cywilizacji miejskiej, występującej na subkontynencie indyjskim. Należą do grona miast otwartych, posiadających charakterystyczne krzyżujące się pod kątem prostym ulice^[6]. Jednakże największy wpływ na rozwój cywilizacji europejskiej miały greckie *polis*, czyli państwa-miasta^[7]. Antyczne miasta odzwierciedlały pierwotny porządek świata oraz strukturę uniwersum. Miały być odbiciem wielkiego kosmosu. Z tej przyczyny wznoszono je na planie koła bądź kwadratu. Forma kręgu sprawia, że centrum stanowi oswojoną przestrzeń, odizolowaną od pełnych niebezpieczeństw peryferii. Dodatkowo, starożytni lokując miasta dużą wagę przykładali do wróżb i znaków, które jak wierzono otrzymywali od zasiadających na Olimpie Niebian. Powstawaniu miast od zarania dziejów towarzyszyły mity założycielskie opowiadające o heroicznej walce bohatera, który zmagając się z wieloma przeciwnościami losu, finalnie zakładał miasto, będące zalążkiem potężnego imperium. Egzemplifikacją niniejszego może być Kartagina, czyli starożytne miasto-państwo położone w Afryce Północnej, na wybrzeżu Morza Śródziemnego. Założone je w IX w. p.n.e, co jak podaje Appian z Aleksandrii oraz Filistos z Syrakuz, stało się "na 50 lat przed zdobyciem Troi, a założycielem jej byli Zorus i Karchedon"^[8]. Rzymianie oraz Kartagińczycy przyjmują, iż miasto zostało założone przez Dydonę, siostrę Pigmaliona, będącego władcą fenickiego miasta Tyr, który zamordował jej męża - Acharbasa^[9]. Fakt morderstwa został zatajony, lecz dzięki profetycznym snom, kobieta poznała prawdę i zbiegła z kraju wraz z innymi zamożnymi Fenicjanami. Kiedy dotarli na nowy ląd, spotkali Numidyjczyków (Libijczyków), którzy chcieli ich wygnać ze swojego kraju. Dydona, używając fortelu, poprosiła o podarowanie skrawka ziemi, który obejmie kawałek skóry wołu. Autochtoni szydząc z niecodziennej prośby, zgodzili się na jej propozycję. Dydona pocięła skórę wołu na cieniutkie rzemienie, po czym położyła je na ziemi, wyznaczając teren, gdzie powstało późniejsze miasto Kartagina oraz zamek, znany pod nazwą Byrsa^[10]. W języku Fenicjan słowo to oznacza twierdzę, natomiast w języku greckim - skórę^[11].

Innym mitem założycielskim jest opowieść o powstaniu Rzymu. Za Markiem Terencjuszem Warronem przyjmuje się, iż "wieczne miasto" zostało założone przez Romulusa w 754/3 r. p.n.e., czyli w trzecim roku VI Olimpiady^{[12][13]}. Postanowił wraz z bratem Remusem założyć miasto w miejscu, w którym zostali ocaleni od śmierci przez pasterza Faustulusa. Zanim przystąpili do budowy, chcieli zasięgnąć rady bogów. Nocą Romulus wspiął się na Kapitol, a Remus zasiadł na Awentynie, gdzie czekali na wskazówki

od niebian. Romulus jako pierwszy uzyskał pierwszy znak już po wspięciu się na wzgórze. Kiedy wbił swą włócznię w ziemię, wyrósł z niej pień z gałązkami pokrytymi zielonymi liśćmi^[14]. Następnie Remusowi ukazało się sześć sępów, jednakże krótka była jego radość, bo po chwili i Romulus ujrzał sępy, lecz było ich dwanaście. Ten uznając, iż bogowie sprzyjają mu i namaścili go na założyciela miasta, zaprzął parę wołów do pług, po czym zorał pole, na którym później wzniesiono Rzym^[15]. Wyzначył okręg, który "jest widzialnym wyrazem tęsknoty człowieka za ujarzmieniem chaosu oraz uświęcenia czasu i przestrzeni"^[16]. Następnie wytyczył linię wałów ochronnych i murów^[17]. Założoną przez siebie osadę nazwał Roma. Etymologię nazwy można wywodzić od słowa kwadrat, ponieważ obwód miasta wynosił szesnaście stadionów^[18], a każdy z boków był długi na cztery stadiony^[19]. Romulus zorał *etrusco ritu*, lecz Remus, szydząc z osady ustanowionej przez brata, przekroczył *limes* odgradzający Romę od świata zewnętrznego. Wtedy też Romulus zamordował brata, mówiąc, iż postąpi tak z każdym, kto przekroczy granice jego państwa^[20]. Mit kreacyjny odnoszący się do założenia Rzymu wskazuje krwawe rozwiązanie dla przekraczającego nieprawnie graniczny mur^[21]. Zasada nieprzekraczalności granicy stosowana była również w okresie średniowiecza, gdyż uważano wówczas, że granica miasta stanowiła zarazem granicę różnych stref prawa^[22]. Miasto to stanowiło matrycę, na bazie której powstawały inne *civitas* zakładane przez rzymskie legiony w Galii, nad Dunajem oraz w Brytanii^[23].

Rozwój miast i koncepcji miasta idealnego

W czasach świetności Imperium Rzymskiego nastąpił dynamiczny rozwój miast, jednakże wraz z jego schyłkiem zmalało znaczenie ośrodków miejskich, które straciły przewagę nad wsią.^[24] Miasta przechodziły wówczas etap kryzysu wewnętrznego, łączącego się także z ograniczeniem popytu na rozmaite gałęzie wytwórczości rzemieślniczej^[25]. Rola miast zaczęła wzrastać wraz z rozwojem feudalizmu^[26]. W okresie średniowiecza wznoszono miasta warowne oraz rezydencjonalne posiadające regularny szachownicowy, krzyżowy, promienisto-pierścieniowy, bądź jednoosiowy układ urbanistyczny^[27]. W centrum miasta znajdował się rynek, na którym lokowano ławy kupieckie, kramy oraz wagę miejską. Pełnił on funkcje reprezentacyjne i ceremonialne. Dookoła niego wznoszono domy i pracownie rzemieślników. Dostępu do miast broniły mury miejskie stanowiące "wyraźnie zarysowaną granicę, znak identyfikacyjny, symbolicznie oddzielający dwa światy. Były formą organizacji wewnętrznej rodzącej poczucie solidarności i konsolidacji społecznej"^[28]. Mur w

średniowieczu służył separacji społecznej. Stanowi on także archetyp podziału, gdyż oddziela przestrzeń oswojoną od nieznanego, a przez to niebezpiecznego marginesu. "Mur, brama należą do przestrzeni posiadającej funkcję mediacyjną, są (...) granicą, która odróżnia i przeciwstawia dwa światy, oraz miejscem paradoksalnym, w którym owe dwa światy nawiązują łączność, w którym może dokonać się przejście od świata świeckiego do świata świętego"^[291]. Zgodnie z tradycjami kultywowanymi przez gminy żydowskie, pod murami miejskimi gromadzili się zarówno ubodzy, jak i osoby pochodzące z marginesu społecznego. Było to także miejsce dla osób parających się zawodami należącymi do hańbiących, takimi jak: kat, czy oprawca^[30]. W wielu miejscach mury przeprute były bramami, stanowiącymi "próg, za którym świat jawi się jako chaotyczne miejsce życia miejskiego"^[31]. Życie wiedzione za bramą jest pełne anonimowości, pośpieszne. To egzystowanie w sytuacji przejściowej, granicznej. Natomiast "powrót z zewnątrz jest powrotem <do domu>, którego początek stanowi podwórze, korytarz, ganek po chwilowym niebycie w <jamochłonie> bramy"^[32].

Na przestrzeni kolejnych wieków często eksperymentowano z koncepcją miasta. Tworzono dzieła opisujące idealne ośrodki miejskie, jak XV-wieczny trakt Filaretego (Antonio di Pietro Averlino) o utopijnym mieście Sforzinda, założonym na planie okręgu, z którego centrum rozchodziło się promieniście 97 ulic^[33]. W okresie renesansu zagadnieniem tym zajmowali się m.in.: Thomas More w *Utopii*, François Rabelais (*Gargantua i Pantagruel*), czy Francis Bacon, autor *Nowej Atlantydy* i Tommaso Campanella opisujący *Miasto Słońca*. Projekty idealnych miast nierzadko wcielano w życie, czego przykładem może być chociażby Palmanova - miasto zaprojektowane przez Vincenza Scamozziego, czy projekt miasta założony i lokowany w 1580 r. przez kanclerza wielkiego koronnego Jana Zamoyskiego - Zamość. Miasto zaprojektowane przez Bernarda Morando stanowi przykład idealnego miasta-twierdzy. Jest także perłą polskiego renesansu^[34].

W okresie baroku za prekursorów nowej urbanistyki, dążącej do uteatralnienia i udramatyzowania przestrzeni, uważa się takich twórców jak: Domenico Fontana, Michelangelo Buonarroti, Andrea di Palladio. Warto jednak podkreślić, iż w tym czasie zdecydowanie częściej dokonywano transformacji przestrzeni miejskiej, zachodzącej w wyniku przebudowy już istniejących budowli, niż wznoszenia nowych gmachów, jak miało to miejsce w przypadku przebudowy Rzymu. Powstawały też nowe realizacje jak Noto na Sycylii, Neuf-Brisach nad Renem, czy Karlsruhe leżące nad rzekami Alb i Pfinz, posiadające gwiazdzisty układ urbanistyczny. Intrygujące miasta pojawiły się również w okresie

oświecenia. Wśród nich wyróżnia się Arc-et-Senans - przeznaczone dla pracowników kopalni soli, którego projektantem był Claude-Nicolas Ledoux^[35].

W XVIII i XIX wieku przystąpiono do częściowego wyburzania budynków wchodzących w skład dawnego układu urbanistycznego oraz murów miejskich. Ich miejsce zajęły budowle mieszkalne przystosowane do szybkiego, industrialnego tempa życia mieszczan. Zdaniem Bartłomieja Gutowskiego "wraz z końcem klasycyzmu nastąpił regres w racjonalnym planowaniu miasta", a w konsekwencji rozwijającego się w XIX wieku przemysłu, zniszczeniu uległy wcześniejsze idee urbanistyczne^[36]. To także początek wprowadzania chaosu w dotychczas przemyślaną strukturę zabudowy miasta. Zdarzały się także powroty do utopijnych koncepcji organizacji przestrzeni miejskiej. Taką XX-wieczną realizacją wizji miasta idealnego jest Brasilia, będąca od 1960 r. stolicą Brazylii. Projektanci Lucio Costa i Oskar Niemeyer stworzyli arcydzieło dwudziestowiecznego modernizmu. Przeniesienie stolicy Brazylii z Rio de Janeiro do wybudowanej w centrum kraju Brasili miała wspierać integrację całości państwa. Jej budowa została rozpoczęta w 1956 r. i trwała trzy lata. Oficjalnego otwarcia dokonano 21 kwietnia 1960 r^[37]. Miasto to stanowi "scalenie idei modernistycznych z formami geometrycznymi i organicznymi"^[38]. Zbudowane zostało na planie krzyża, często porównywanego do samolotu lub kondora. Wzdłuż dłuższej osi ulokowano dzielnice mieszkalne, natomiast wzdłuż krótszej - budynki użyteczności publicznej. Gmachy takie jak Parlament, Pałac Jutrzenki i Sąd zostały skoncentrowane wokół Placu Trzech Władz^[39].

Współczesne miasto zmieniło swoje oblicze. Mury miejskie zostały wyburzone, a przestrzeń miasta przeorganizowana. Proces swoistego "wyzwalania" ośrodka miejskiego z ograniczeń nakładanych na nie poprzez limes z kamienia, pojawił się już w poł. XIX w. Po trosze ze względu na fakt, iż ich nienajlepszy stan zagrażał bezpieczeństwu mieszkańców miasta, a po drugie dlatego, że wraz ze wzrostem demograficznym i przeludnianiem się miast zrodziła się potrzeba rozwoju ośrodków. Natomiast środkiem umożliwiającym ingerencję w układ urbanistyczny i rozwój miasta była konieczność wyburzenia części starej zabudowy, która nie spełnia już swojego zadania. Regina Maga-Jagielnicka konstatuje, iż "współczesne miasto traktowane jest jako system otwarty bez sztywnych ograniczeń, a dawne mury obronne - o ile pozostały po nich ślady - stanowią raczej granicę informującą o konieczności innej szczególnej obrony wartości historycznych"^[40]. Tworzy dzieło otwarte podlegające nieustannej transformacji. Pozostałości dawnego układu urbanistycznego stanowią wspomnienie, relikw przeszłości, dowód na istnienie cywilizacji, wokół którego kolejne pokolenia nadbudowują nowe gmachy, pomniki, arterie, nanosząc aktualne narracje na

palimpsestową kompozycję miasta. Miasto może być traktowane jako palimpsest, rękopis skreślany ręką każdego pokolenia cywilizacji ludzkiej, która dokonuje powtórnego zapisu karty życia, nanosząc poprawki na już zapisane płótno całunu świata. Urbanistyczną tkankę miasta można porównać do zrogowaciałej skóry, która z biegiem czasu kruszy się, odpada, podlega destrukcji, a na jej miejscu wyrasta nowa, zdrowa i dostosowana do panujących warunków życia. Zdaniem Ewy Rewers mamy dziś do czynienia z kategorią *post-polis*, która jak przyznaje autorka koncepcji, nie stanowi diagnozy upadku miasta i kresu kultury miejskiej, lecz transformację miasta^[41]

Split jako wcielenie miastomorfozy - miasto wielokrotnego zapisu

Split stanowi egzemplifikację miastomorfozy, metamorfozy, która nieustannie zmienia tkankę miejską. Dziś jest to miasto - muzeum położone nad Adriatykiem, na północnym brzegu dużej zatoki Gradska Luka. Pierwsza osada założona przez Greków z wyspy Vis powstała pomiędzy IV a III wiekiem p.n.e. Natomiast w I wieku n.e. teren ten podbili Rzymianie, a w znajdującej się w pobliżu Salonie utworzyli stolicę prowincji. Miejsce to stało się sławne za sprawą cesarza Dioklecjana, który jako, że pochodził z Salony, postanowił spędzić tu ostatnie lata swego życia. W związku z czym na terenie Splitu wybudował w latach 295-305 swój pałac^[42]. Nielatwe losy tego obszaru potwierdza fakt, iż w 614 r. Salona została zniszczona przez Awarów i Słowian, a w IX w. okolica dostała się pod panowanie bizantyjskie. Natomiast w XI wieku za sprawą króla Petra Kresimira IV została wcielona do Chorwacji. Następnie w 1420 r. znalazła się pod panowaniem weneckim, a po I wojnie światowej Split wcielono do Jugosławii. Dziś to jedno z najpiękniejszych zakątków Chorwacji. Pałac Dioklecjana sprawia wrażenie miasta eklektycznego pod względem architektonicznym. Jest to rezydencja, która na przestrzeni wieków została poddana metamorfozom. Pałacowe korytarze zamieniono w ulice, a komnaty w restauracje i sklepy. W obrębie pałacowych murów (wys. 26 m, grubość 2 m) znajduje się dziś 220 budowli, zamieszkałych przez 3000 osób. Dodatkowo, do wnętrza prowadzą cztery bramy: Złota, Srebrna, Brązowa i Żelazna. Jednym z ciekawszych zabytków jest katedra św. Duje (katedrała Svetoga Dujma), stanowiąca mauzoleum Dioklecjana. W jej wnętrzu znajdują się m.in. korynckie kolumny oraz fryz przedstawiający Dioklecjana z żoną i sceny mitologiczne, a także romańskie drzwi i ambona z XIII w., XIV-wieczny krucyfiks, późnogotycki ołtarz Bonina z Mediolanu czy barokowy ołtarz główny z XVIII w. Co istotne, mauzoleum zostało przekształcone na wniosek pierwszego arcybiskupa miasta w katedrę. Stanowi to swoisty

chichot losu, gdyż cesarz służył z nienawiści do chrześcijan, których prześladował od 303 r., wydając edykty m.in. nakazujących zburzenie świątyń chrześcijańskich, spalenie świętych ksiąg oraz pozbawienie stanowisk chrześcijan sprawujących funkcje publiczne. W najśmielszych snach zapewne nie podejrzewał, iż mauzoleum tuż po jego śmierci przemieni się w miejsce kultu chrześcijańskiego. Na terenie pałacu Dioklecjana znajduje się także świątynia Jupitera, którą w VII w. przekształcono w chrześcijańskie baptysterium. W jej wnętrzu także dominuje eklektyzm, gdyż obok chrzcielnicy ozdobionej płytą z wizerunkiem Chrystusa oraz XI-wieczną płaskorzeźbą przedstawiającą króla Demetriusa Zvonimira, znajdują się sarkofagi arcybiskupów, a wejścia do krypty strzegą egipskie sfinksy pozbawione głów. W obrębie murów pałacowych znajduje się również Pałac Ivellio (Agubio), Pałac Cindro (najważniejsza barokowa budowla w mieście z XVII w.), czy gotycki Pałac Papalić (dziś Muzeum Miejskie). Na podstawie powyższego przykładu można stwierdzić, że miasta podlegają ustawicznej metamorfozie. Na przestrzeni wieków zmieniają swój układ urbanistyczny, dopasowując się do potrzeb i wymagań zamieszkującej je społeczności. Każde pokolenie wnosi do konstrukcji miasta coś nowego, dodając kolejną warstwę rozumianą dosłownie jako zabudowa bądź w wymiarze metaforycznym, jako zapis przeżyć, doświadczeń generacji, czy rozmaite wartości niematerialne, kulturowe. Miasto można porównać do tekstu podlegającego ustawicznej reinterpretacji i analizie. Stanowi ono konstrukt ciągle tworzony i negocjowany społecznie, porównywany do tekstu, do palimpsestu. Miasta można czytać niczym księgi. Zdaniem Artura Zaguły "miasta zawsze miały charakter palimpsestu. Już w najwcześniejszych cywilizacjach na gruzach poprzednich budowli wznoszono następne"^[43]. Warto nadmienić, że w mieście traktowanym jako palimpsest "kolejne poziomy wydarzeń historycznych nakładają się na siebie; mieście, które wyłoniło się i ciągle się wyłania na drodze wybiórczej asymilacji rozmaitych tradycji i równie wybiórczej absorpcji kulturowych innowacji"^[44]. Architektura odgrywa dużą rolę w kształtowaniu i utrwalaniu tożsamości społecznej, wpisując się w kontekst kulturowy oraz stanowiąc punkt odniesienia dla kolejnych pokoleń. Miasto stanowi zatem przestrzeń hybrydyczną. To wielokulturowy amalgamat przemieszanych warstw, fragmentarycznych puzzli wymagających konkretyzacji, uzupełnienia, a czasami - odkrycia. Miasto palimpsestowe "to przestrzeń gubienia i znajdowania, pamięci i zapomnienia, niszczenia i budowania, spotkania i rozstania, narodzin i śmierci"^[45]. Budowniczy miast są architektami wspomnień. Miasto stanowi materiał zapisywany ponownie przez przychodzące i odchodzące pokolenia. Każdorazowy akt zapisu przestrzeni miejskiej związany jest z konstytuowaniem się tożsamości społeczności lokalnej. Pamięć o ludziach może być nietrwała, ale pamięć o ich wkładzie w rozwój cywilizacji

ludzkiej, o kulturze materialnej oraz dziedzictwie zapisana jest w architekturze. Budowle można traktować jako niemych świadków historii. Analiza architektury pomaga w rekonstrukcji wspomnień oraz restytucji miejsc pamięci. Współczesny Split to proteuszowe, polimorficzne miasto, w którym ujawnia się *genius loci*. Niewątpliwie należy do grona miast turystycznych, stanowiących przestrzeń negocjowania znaczeń, zacierania śladów, eksponowanie sztucznie wytworzonych atrakcji. Zdzieranie kolejnych warstw może doprowadzić do poznania istoty palimpsestu. Aby zrozumieć miasto polimorficzne należy sukcesywnie obdzierać je z warstw kulturowej cebuli. Trzeba pamiętać, iż należy odróżnić ślady historii od "dekoracji teatralnych" MacCannella^[46].

Eksperymenty miasta z miejscem

Umrze miasto, jeżeli budowa jego będzie zakończona. (...).
 Budowy miasta nie można zakończyć. Tylko wtedy mówię,
 że skończyłem dzieło, kiedy zabraknie mi wewnętrznego ognia.
 Ludzie umrą wtedy, albowiem już są umarli.
 A doskonałość nie jest bynajmniej osiągnięciem celu.
 To przemiana, utożsamienie się z Bogiem (...).

Antoine de Saint-Exupéry, *Twierdza*

W dziejach ludzkości wielokrotnie zdarzały się rozmaite eksperymenty związane z przenosinami zarówno poszczególnych miejsc, jak i całych miast. Takiej relokacji podlegają m.in. miejsca pamięci: pomniki, krzyże, kościoły (np. kościół św. Wawrzyńca zbudowany w XVI w. w Mikulczycach, w 1901 r. przeniesiono do parku miejskiego w Bytomiu), bądź miejsca pełniące funkcję administracyjną, jak np. stolica kraju, czy województwa. Dobrą egzemplifikacją tego procesu jest przeniesienie stolicy Rzeczypospolitej z Krakowa do Warszawy w 1596 r. podyktowane względami praktycznymi. Zamiany dokonał król Zygmunt III Waza, będący także władcą Szwecji. W głównej mierze dlatego, iż w 1595 r. miał miejsce pożar Wawelu. Dodatkowo, Warszawa znajdowała się bliżej Szwecji niż stolica Małopolski i tam też odbywała się większość sejmików. Proces przenoszenia dworu trwał do 25 maja 1609 r. Pomimo tego, Kraków nadal pełnił funkcję stolicy kraju, gdyż w grodzie Kraka koronowali się kolejni władcy z wyjątkiem Stanisława Leszczyńskiego i Stanisława Augusta Poniatowskiego.

Inne eksperymenty miasta z miejscem dotyczyły m.in. przeniesienia osady, jak stało się np. w przypadku Lwowa. Gród wzniesiony został na jednej z najwyższych kulminacji, określonej mianem Wysokiego Zamku w XIII w. przez Daniela I Romanowicza Halickiego. Ten nazwał go tak na cześć swego syna - Lwa. W 1340 r. po śmierci Jurija II, doszło do walki o władzę na Rusi Czerwonej, którą stoczyli Kazimierz III Wielki -znaczony przez Jurija II na następcę oraz litewski książę Lubart - wybrany przez bojarów ruskich. W finale, miasto zostało zajęte wiosną 1340 r. przez Kazimierza III, jednakże jeszcze przez 10 lat walczył on o ziemię z książętami litewskimi oraz z Tatarami. W wyniku najazdów miasto zostało doszczętnie zniszczone. Odbudowano je nad Pełtwią, na południe od dawnego podgrodzia, a w 1356 r. uzyskało prawa miejskie^[47].

Realizacja romantycznego mitu o zatopionym w wodach jeziora mieście

Losy mitycznej Atlantydy, czy literackiego miasta zalanego wodami Świtezia podzieliło wiele innych osad. Największym w historii przesiedleniem ludności związanym z zatopieniem miasta była inwestycja mająca na celu stworzenie największej na świecie elektrowni wodnej i Zapory Trzech Przełomów. Podczas budowy przebiegającej w latach 1993-2006 wysiedlono ponad 1,26 mln osób, natomiast całkowitemu zatopieniu uległ obszar 17 dużych miast, 140 miasteczek i ponad 3000 wsi^[48]. Tama powstała na rzece Jangcy, która przebiega przez centralną prowincję Chin - Hubei. Powierzchnia akwenu wynosi 632 km², natomiast poziom wody w napełnionym zbiorniku osiąga 175 m, a jej masa- 42 mld ton. Gigantyczna inwestycja oddziałuje na tektonikę płyt oraz na rotację Ziemi. Co więcej, przesunięcie masy zwiększyło długość dnia o 0,06 mikrosekundy. Wpłynęło to także na zmianę osi planety o 2 cm^[49].

Kolejnym miastem-miejscem jest Wadi Halfa - niegdyś miasto turystyczne, a dziś opuszczona miejscowość, znajdująca się na terytorium północnego Sudanu, na prawym brzegu Nilu, tuż przy granicy z Egiptem. Aby uregulować wody w rzece, na zlecenie egipskiego prezydenta Gamal Abdel Nasera przystąpiono do budowy tamy, którą ulokowano około 13 km na południe od Asuanu. Budowa trwała od 1960 r. do 21 lipca 1971 r. i nie byłaby niczym kontrowersyjnym, gdyby nie fakt, że w celu wzniesienia zapory przeprowadzono wielką akcję przesiedleńczą, w wyniku której 90 tys. osób zmuszono do opuszczenia swoich domów. Pod wodami jeziora zniknęło m.in. malownicze miasto Wadi Halfa. Część Nubijczyków zamieszkująca te tereny przesiedlono do New Halfa Scheme. Decyzja rządu diametralnie zmieniła turystyczne miejsce w pustkowie^[50].

Podobna sytuacja miała miejsce w przypadku Qiandao Lake, czyli Jeziora Tysiąca Wysp. Znajduje się ono w mieście Zhejiang, w Chinach. Jest to sztuczne jezioro, powstałe po zakończeniu budowy elektrowni wodnej na rzece Xin'an w 1959 r. Pobliska dolina została całkowicie zalana, w związku z czym degradacji uległo 30 miast, w tym dwa starożytne: Shi Cheng (powstałe w 621 roku n.e., za czasów dynastii Tang) oraz He Cheng (wzniesione w 208 roku n.e., za rządów dynastii Han), a także wiele wiosek. Na obszarze jeziora znajduje się 1078 wysp, a na kilku utworzono parki tematyczne. Zatopione, znajdujące się na głębokości 26-40 metrów, starożytne miasta z wieloma antycznymi zabytkami stanowią dziś atrakcję turystyczną i są terenem poszukiwań nurków^[51].

Egzemplifikacji nie brakuje i na gruncie polskim, czego przykładem jest budowa zapory i elektrowni na Jeziorze Czorsztyńskim. Inwestycję mającą na celu stworzenie ochrony przeciwpowodziowej w dolinie Dunajca rozpoczęto w 1970 r., jednak zalanie zbiornika nastąpiło dopiero w 1997 r. Aby stworzyć sztuczne jezioro, konieczne było zalanie wielu wsi, w tym XIV-wiecznego Czorsztyna, którego ludność przesiedlono na teren Nadzamecza i pochodzącej z tego samego okresu wsi Stare Maniowy. Niektóre z zabytkowych, drewnianych budynków z terenu Maniów, Mizerny, Czorsztyna i Kluszkowiec przeniesiono do skansenu na Półwyspie Stylchyn, gdzie można je oglądać do dziś^[52]. Inwestycja zmieniła topografię okolicy, niszcząc osady, wycierając z pamięci dzieje przodków. Budowle zostały wykorzenione, obdarte ze swojej historii i wrzucone w zupełnie inny kontekst historyczny. Tylko wytrwały wędrowiec i miłośnik historii zada sobie trud przeprowadzenia śledztwa i odkrycia prawdziwych dziejów niemych świadków historii.

Kolejnym krokiem w stronę dekonstrukcji standardowo postrzeganego miasta stanowi futurystyczny projekt znany pod nazwą *Ocean Spiral*. Opiera się na zbudowaniu podwodnego miasta - Atlantis, położonego na dnie oceanu, do którego realizacji przygotowuje się japońska firma Shimizu Corporation. Przyszłe osiedle będące realizacją mitu o utraconej Atlantydzie pomieści około 5 tys. ludzi. Pierwsze podwodne miasto powstanie w ciągu najbliższych 15 lat^[53]. Kultura i historia zatacza koło. Niegdyś ludzie trudzili się, aby odnaleźć zaginione i zalane wodą oceanu mityczne miasto Atlantyda, a dziś zmierzają do zbudowania futurystycznego miasta na dnie oceanu.

Rewitalizacja i reindustrializacja

Przykładem transformacji przestrzeni miejskiej jest rewitalizacja. Słowo to wywodzi się od "re" i "vita", oznaczających dosłownie przywrócenie do życia, czy "odnowę". Odnosi

się do procesu mającego na celu przystosowanie ośrodków miejskich do zmieniających się potrzeb społeczności zamieszkujących miasto^[54]. Rewitalizacja to zespół działań obejmujących budownictwo, planowanie przestrzenne, ekonomię i politykę społeczną, dążących do ożywienia przestrzeni miejskiej, poprawy funkcjonalności, estetyki i wygody użytkowania oraz jakości życia^[55]. Poprzez odnowę zabytkowych budowli przemysłowych i nadanie im nowych funkcji, proces ten ma doprowadzić do włączenia ich w obieg współczesnej kultury, przy zachowaniu ich pierwotnej struktury budowlanej, formy oraz kompozycji architektonicznej^[56]. Najczęściej rewitalizacji poddawane są budynki postindustrialne, stanowiące pozostałości po przemysłowym dziedzictwie. Zrewitalizowane obiekty zostają włączone w szlak zabytków techniki i stają się celem turystyki industrialnej. W przeciwieństwie do poprzednich wieków, dziś zmiany w przestrzeni społecznej dokonują się dzięki partycypacji społecznej, czego dowodzi popularne hasło "nie ma rewitalizacji bez partycypacji".

Wśród zrewitalizowanych budynków znajduje się m.in.: gmach cechowni Kopalni Węgla Kamiennego "Rozbark" (nieczynna od 2004 r.), która od 2014 r. stanowi siedzibę Bytomskiego Teatru Tańca i Ruchu Rozbark, Biała Fabryka Geyera w Łodzi - niegdyś przędzalnia, tkalnia i drukarnia bawełny - dziś Centralne Muzeum Włókiennictwa, Królewska Fabryka Papieru w Konstancinie-Jeziornie koło Warszawy (z XVIII w.), pełniąca od 2002 r. funkcję Centrum Handlowego Stara Papiernia, Elektrownia w Radomiu (z 1901 r.) - mieszcząca dziś Mazowieckie Centrum Sztuki Współczesnej "Elektrownia", Zespół Elektrowni i Zakładu Naprawczego Tramwajów Miejskich w Warszawie (zbudowana w latach 1905-1909), a od 2004 r. siedziba Muzeum Powstania Warszawskiego, budynki cechowni i łaźni szybu Wilson katowickiej KWK "Wieczorek" (z 1826 r.), mieszczące dziś "Galerię Szyb Wilson", czy Hotel Młyn Aqua SPA Elbląg, znajdujące się w zaadoptowanym budynku młyna solnego z 1902 r.

Równocześnie z rewitalizacją prowadzona jest dziś także reindustrializacja, stanowiąca początek "renesansu ery przemysłowej". Nowa rewolucja przemysłowa otwiera możliwość rozwoju aktywności zarówno przemysłowej, jak i usługowej, bazującego na nowych technologiach jak np. zielona energetyka, czy wypracowanych modelach biznesowych. Co więcej, reindustrializacja stanowi szansę na rewitalizację miast^[57]. Jednakże nie będzie to powrót do przywrócenia świetności hutom, kopalniom i fabrykom, a wypracowanie nowych rozwiązań opartych o nową infrastrukturę energetyczną. Nadszedł czas na neoindustrializację, nazywaną także Trzecią Rewolucją Przemysłową.

Miasta stanowią przestrzeń eksperymentu. Nieustannie podlegają zmianom m.in. poprzez modyfikację wyglądu i funkcji. Raz ustanowiony układ urbanistyczny miasta nigdy nie jest finalnym. To metaforyczna wersja beta, która nigdy nie uzyska statusu dzieła skończonego. Budowle tworzące miejski układ urbanistyczny na przestrzeni wieków ulegały zniszczeniu w wyniku wojen lub w skutek katastrof budowlanych, szkód górniczych itp., czy z uwagi na swój wiek, bądź utratę funkcjonalności. Miasto stanowi przestrzeń ustawicznej transformacji uwzględniającej bieżące potrzeby jego mieszkańców.

-
- [1] M. Eliade, *Sacrum - mit - historia. Wybór esejów*, przekł. A. Tatarkiewicz. Warszawa 1993, s. 74.
- [2] Tamże, s. 78.
- [3] J. Zabłocka, *Historia Bliskiego Wschodu w Starożytności*. Wrocław 1987, s. 9-14.
- [4] W. Hensel, *Archeologia żywa*. Warszawa 1983, s. 83.
- [5] M. Jaczynowska, D. Musiał, M. Stępień, *Historia starożytna*, Warszawa 1999.
- [6] W. Hensel, *Archeologia żywa...*, s. 221-222.
- [7] Por. K. Kumaniecki, *Historia kultury starożytnej Grecji i Rzymu*, Warszawa 1977.
- [8] Appian z Aleksandrii, *Historia rzymska*, przekł. L. Piotrowicz. Wrocław 1957, s. 128.
- [9] Publiusz Wergiliusz Maro, *Eneida*, przekł. T. Karyłowski. Wrocław 1981, s. 21
- [10] K. Kęciek podaje, iż Byrsą nazywano wzgórze, które zostało otoczone pociętym na cienkie kawałki fragmentem skóry byka [za:] K. Kęciek, *Dzieje Kartagińczyków*. Warszawa 2007, s. 25.
- [11] Appian z Aleksandrii, *Historia...*s. 128.
- [12] Zgodnie z przekazem Wergiliusza osada została założona w 848 roku p.n.e., natomiast wedle Timajosa miało to miejsce w roku 814 r. p. n. e. Fabiusz Piktor zaproponował rok 748 p.n.e., co zaaprobował Dionizjusz z Halikarnasu. Cincius Alimentus orzekł natomiast, iż nastąpiło na przełomie 729/728 roku p.n.e. datę 754 przyjął także Tytus Liwiusz w *Ab urbe conditio*.
- [13] M. Jaczynowska, *Historia Starożytnego Rzymu*. Warszawa 1982, s. 25. Por. Tytus Liwiusz, *Dzieje od założenia miasta Rzymu: wybór*, przekł. W. Strzelecki. Warszawa 2004.
- [14] W. Markowska, *Mity Greków i Rzymian*. Warszawa 1968, s. 451
- [15] M. Jaczynowska, *Historia Starożytnego Rzymu...*, s. 26.
- [16] M. Lurker, *Przesłanie symboli w mitach, kulturach i religiach*, przekł. R. Wojnakowski. Kraków 1994, s. 151.
- [17] W. Markowska, *Mity Greków i Rzymian...*, s. 452.
- [18] Stadion to miara dł. stosowana w st. Grecji i mierzy 600 stóp, czyli 192 m.
- [19] Appian z Aleksandrii, *Historia rzymska...*, s. 12.
- [20] M. Jaczynowska, *Historia Starożytnego Rzymu...*, s. 26.
- [21] P. Antoniak, *Od kręgu kamiennego do muru berlińskiego. Uniwersalizm form magicznych*. Katowice 2005, s. 104
- [22] H. Samsonowicz, *Lokacje ich znaczenie, przebieg, skutki prawne* [w:] M. Bogacka, H. Samsonowicz (red.), *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej*. Wrocław 1968, s. 92.
- [23] R. Sennet, *Ciało i kamień. Człowiek i miasto w cywilizacji Zachodu*, przekł. M. Konikowska. Gdańsk 1996, s. 92.
- [24] B. Gutowski, *Przestrzeń marzycieli - miasto jako projekt utopijny*, Warszawa 2006. Dostęp [online:] http://www.miastoidealne.sztuka.edu.pl/filozofia_miasta_miasto_jako_projekt_utopijny.pdf, dostęp: 18.02.2015 r.
- [25] T. Manteuffel, *Historia powszechna średniowiecza*. Warszawa 1978, s. 18-19.
- [26] L. Benevolo, *Miasto w dziejach Europy*, przekł. H. Cieśla. Warszawa 1995, s. 84.
- [27] H. Samsonowicz, *Lokacje ich znaczenie...*, s. 91-102.
- [28] P. Antoniak, *Od kręgu kamiennego...*, s. 105
- [29] M. Eliade, *Sacrum, mit, historia...*, s. 53.
- [30] H. Samsonowicz, *Lokacje ich znaczenie...*, s. 105-120.
- [31] Z. Bauman, *Wśród nas nieznanym - czyli o obcych w (po)nowoczesnym świecie* [w:] *Pisanie miasta, czytanie miasta*, pod red. A. Zaidler - Janiszewskiej, Poznań 1997, s. 146.
- [32] P. Antoniak, *Od kręgu kamiennego...*, s. 112.
- [33] L. Benevolo, *Miasto w dziejach Europy...*, s. 110-114.
- [34] J. Kowalczyk, *Zamość. Przewodnik*. Warszawa 1975, s. 7-9.
- [35] W. Braunfels, *Urban Design in Western Europe, Regime and Architecture 900-1900*, University of Chicago Press, Chicago 1988, s. 372.
- [36] Tamże.
- [37] Brasilia [w:] Encyklopedia PWN. Dostęp [online]: <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Brasilia;3880391.html>, odczyt w dn. 6.VI.2015 r.
- [38] E. Szpakowska, *Architektura miasta idealnego, wprowadzenie*, [w:] "Przestrzeń i forma", s. 144.
- [39] K. Estreicher, *Historia sztuki w zarysie*. Warszawa-Kraków 1984, s. 553.
- [40] R. Maga-Jagielnicka, *Granice w kompozycji przestrzeni miejskiej. Bariery i zobowiązania*, [w:] "Studia etnologiczne i antropologiczne", t. 13. Katowice 2013, s.19.
- [41] E. Rewers, *Post-polis. Wstęp do filozofii ponowoczesnego miasta*. Kraków 2005, s. 5.
- [42] P. Janiszewski, *Dioklecjan* [w:] Wielka Encyklopedia PWN, Warszawa 2002, t. 7, s. 196.
- [43] A. Zaguła, *Palimpsest dla przyszłych pokoleń* [w:] *Czasopismo Techniczne Politechniki Krakowskiej*.

Kraków 2008 s. 594-597.

[44] Z. Bauman, *Globalizacja. I co z tego dla ludzi wynika*, przekł. E. Klekot. Warszawa 2000, s. 50

[45] G. E. Karpińska, *Miasto wymazane. Historia łódzkiego przypadku* [w:] I. Bukowska - Floreńska (red.) *Miasto - przestrzeń kontaktu kulturowego i społecznego*. Katowice 2004, s. 165-176.

[46] D. MacCannell, *Turysta. Nowa teoria klasy próżniaczej*, przekł. E. Klekot, A. Wieczorkiewicz. Warszawa 2002.

[47] R. Chanas, J. Czerwiński, *Lwów. Przewodnik turystyczny*. Wrocław - Warszawa - Kraków 1992, s. 15.

[48] B. Termiński, *Przesiedlenia inwestycyjne: Nowa kategoria migracji przymusowych*. Warszawa 2012.

[49] Zapora Trzech Przełomów wywołała spowolnienie ruchu obrotowego Ziemi. Dostęp [online:]

<http://zmianynaziemi.pl/wiadomosc/zapora-trzech-przelomow-wywolala-spowolnienie-ruchu-obrotowego-ziemi>, odczyt w dn. 8.VI.2015 r.

[50] Wadi Halfa - zaginione miasto. Dostęp [online:] <http://hablibabli.pl/wadi-halfa-zaginione-miasto-2>, odczyt w dn. 6.VI.2015 r.

[51] M. Świecicka, *Zatopione starożytne miasto*. Dostęp [online:]

www.natemat.pl/92765,zatopione-starozytne-miasto, odczyt w dn. 8.VI.2015 r.

[52] A. Jaguś, R. Kulpa, M. Rzętała, *Zmiany użytkowania terenu i wód powierzchniowych w Pieninach* [w:] *Pieniny - przyroda i człowiek*. Tom 9. Pieniński Park Narodowy 2006, s. 143-155.

[53] <http://www.geekweek.pl/aktualnosci/21186/za-15-lat-zamieszkamy-w-podwodnych-miastach>, odczyt w dn. 6.VI.2015 r.

[54] T. Sumień, J. Furman-Michałowska, K. Ufnalewska, W. Wąs, *Odnowa miast europejskich*. Warszawa 1989.

[55] T. Urban, *Rewitalizacja XIX-wiecznych obiektów pofabrycznych*, [w:] "Przegląd budowlany" nr 2/2012, s. 52.

[56] J. Tajchman, *Metoda konserwacji i restauracji dziedzictwa architektonicznego w zakresie zabytkowych budowli* (manuskrypt), Toruń 2009, s. 67.

[57] E. Bendyk, *Mityczna reindustrializacja*. Dostęp [online:]

<http://www.krytykapolityczna.pl/artykuly/gospodarka/20131106/bendyk-mityczna-reindustrializacja>. Tekst z dn. 06.11.2013.